

ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА – ДАЛЕЧНИ ТЪРГОВСКИ КОНТАКТИ И КУЛТУРНИ ИМПУЛСИ

Светлозар Попов

Резюме: Любима фраза, използвана от противниците на Цивилизация Варна, за да я отрекат, е като я наричат „несъстояла се цивилизация”. Никой обаче не се е постарал да защити използваната квалификация и досега липсва сериозна дискусия, доколкото става дума за пропаганден етикет или тя отразява обективната реалност. Напротив, през последните години се натрупват все повече данни, че тя е лишена от сериозни основания.

На първо място изказаната теза се опровергава от многобройните свидетелства за далечни търговски контакти. Вносът на ценните миди спондилус и денталиум от Егейско море, на каменни породи от Апенините и на злато от Анатолия и износът на златни и медни изделия, продукт на Варненския металургичен център по западното и северното Причерноморие, в Приазовието, по Дунав и Волга, са неопровержими доказателства за това. Показателна в това отношение е модата с украшения от черупките на ценните егейски мекотели, разпространени надалече в цяла Югоизточна, Централна и Северна Европа. На практика тя илюстрира връзката между търговските и културни влияния, изпращани от Цивилизация Варна към Европа. Но още по-видимо културното ѝ влияние може да се проследи по пътя на разпространение на мегалитната култура из Средиземноморието и по европейското атлантическо крайбрежие (п-в Бретан, Франция).

Особено внимание заслужават и многобройните данни за неподозирани културни паралели на Цивилизация Варна с по-късните култури в Шумер, Египет, Китай и Япония.

Ключови думи: Варна, цивилизация, халколит, търговия, внос, износ, миди, сол, мед, злато, Европа, Египет, Шумер.

„Несъстоялата се цивилизация” – с тази фраза като с етикет противниците на цивилизация Варна обичат да я кичат, в опита си да я отрекат. Внушението е повече от ясно – първият в света цивилизационен импулс не е намерил развитие, няма продължение, нито отношение към световния исторически процес. Той си е останал едно ялово недоносче, което не е оставило нищо след себе си, за да заслужава интерес. И в случая странното е това, че толкова десетилетия вече никой не се е опитал да я коментира, да я аргументира или опровергае. Никой не е опитал да подходи към нея критично и тя трайно се е настанила и в научната, и в популярната ни литература, изопачавайки истината и тровейки съзнанието на хората. Затова време е и проблемът с „несъстоялата се цивилизация” да намери своето решение, още повече, че натрупаните през годините

данни предлагат много по-широк и точен поглед и рационална оценка.

Като начало, да разгледаме данните за двустранни търговски връзки на цивилизация Варна с по-отдалечени земи и народи. Защото въпросът с „несъстоялата се цивилизация” може да бъде перефразиран до това, намерила ли е тя своето продължение по света и може ли да посочим следи от нейното културно влияние. А културното влияние е много често следствие от чисто материалния обмен. Последният пък става видим, колкото по-далечни са разстоянията на търговските партньори, колкото по-интензивни и разнообразни са техните контакти.

Беше изяснено, че „феноменът” Варна е резултат от мащабното производство на сол в солдобивния център Провадия. Явно е, че добивът на стотици и хиляди тонове сол няма как да е бил за нуждите единствено на местното население и би следвало тя да е

търгувана. Това е ставало по морски път. Така част от потока търгувана сол, поради липсата ѝ в южните части на полуострова и естествените морски течения, се е отправяла към южните части на западното Черноморие. Тук по Странджанското крайбрежие тя се е обменяла срещу медна суровина, добивана от огромните залежи на медна руда в района и обработвана във вид на чиста мед на място. Свидетелство за това са хилядите тонове медна шлака, останала до наши дни на много места по крайбрежието от Бургас до р. Резовска. В книгата си „Халколитната Цивилизация Варна” изясних, че това е основният стопански механизъм, довел до натрупването на огромното за времето си богатство и появата на „феномена” Варна (1).

Следователно в случая имаме пример за регулярен и двупосочен търговски обмен между два производствени и търговски центъра, отстоящи помежду си на разстояние от около 150 км. Този обмен е бил толкова интензивен и в двете посоки, че не само е наложил мощно икономическо, но и силно културно влияние, довело до изглаждане на културните различия и обединяването на двата центъра в общата култура Варна.

Вероятно по подобен начин стоят нещата и в северна посока, за да могат археолозите да говорят, че северните граници на културата са достигали до някогашната делта на р. Дунав. Наистина, мед на север липсва, но да не забравяме, че значителна част от каменните сечива във Варненския некропол произлизат от каменни породи, типични за скалистите брегове при нос Калиакра и северното Черноморие. И това, че и до днес Златна Добруджа е една от житниците на България.

Повдигайки въпроса за вносната каменна суровина, няма как да не допълним известното ни относно каменните породи от добруджанското и старопланинското крайбрежие, намерили употреба в района на Варненските наколни селища и некропола, с това за каменните брадвички от жадеит в царския гроб № 43, внос от СЗ Италия (2). В този смисъл каквото и да мислим за появата

на единствената обсидианова пластина от о. Мелос – гроб № 41 на некропола (3), споменатите брадвички са ярко свидетелство за вноса на ценни каменни породи отдалече. Но внос от Анатолия се предполага и поне за част от многобройните халцедонови мъниста (карнеолови и ахатови), а вероятно и за нефрита (4).

Струва си тук да споменем и гривните от електрон (сплав на злато и сребро), открити в същия царски гроб № 43. Защото електронът се среща в Мала Азия, докато на Балканите не е известен. А това повдига въпроса, че част от златото, открито в некропола Варна I е с вносен произход. За това свидетелстват още първите изследвания на златни изделия, правени през 70-те години на изминалия XX в. (5).

Няма да сме изчерпали темата за вноса на ценни суровини и материали в центъра „Варна”, без да сме се спрели и на вноса на ценните черупки от мидите спондилус и денталиум от Егейско и Средиземно море. Действително, тази мидена мода започва още от края на неолита и е дело на т.нар. „хамангианци”. Но тя достига разцвета си по време на културата Варна и именно центърът Варна става „ключов дистрибутор” за износа на мидата и разпространението на модата на много места в Централна и Северна Европа (Сърбия, Унгария, Австрия, Германия, Полша, Северна Франция и Дания) по поречието на Дунав и притоците му и водните пътища на Одер, Везер, Елба и Рейн. Точно тази мидена търговия има предвид британският изследовател Джон Чапмън, когато говори, че „Международната търговия започва преди седем хиляди години с егейските мидени черупки и Варна е неин ключов дистрибутор” (6). Т.е. в случая и вносът на суровината и износа на продукцията се е диктувал основно от центъра Варна.

Допълнителна светлина по въпроса с разпространението на мидени черупки от Черно море към Северозападна Европа предлагат археологическите проучвания на могили от епохата на неолита в Северна Германия, Швеция и на Британските острови.

Интересното е в това, че намерените миди каура (*Cypraca moneta*) са с черноморски произход (7). А неолитът в Западна Европа съответства по време на балканския халколит. Така разбираме, че мидената мода освен егейските спондилус и денталиум е включвала и черупките на черноморски мекотели. Нещо повече, посочените земи, където се среща този типичен за Черно море вид мида и отсъствието ѝ по поречието на Дунав и в Централна Европа, подсказва нейния износ по морски път. Ако това е вярно, следва да допуснем, че корабите на цивилизация Варна са били в състояние на морски преход не само из цялото Черноморие и Средиземноморие, но и в Западния Атлантис, до Скандинавия и Британските острови.

Така стоят нещата не само с мидената мода, а и в сферата на металургията. Медта е била изцяло внос от южното Черноморие и старозагорския рудник „Мечи кладенец“, като през центъра Варна са се изнасяли стоки (мед и/или медни изделия) на север към Дуранкулак, по поречието на Буг и Днестър, в Украйна (Карбунското съкровище) и на Сирет и Прут в Молдова (Хабашеци), на Азовско море (Мариуполския некропол), при Саратов, на Волга (некропола Хвалинск II), в Брад (Румъния), и дори чак в Словакия (Велке Рашковце) (8). Обобщавайки данните от различните по местопроизход материали и изделия в некропола Варна I и тези за износ на такива от центъра Варна, О. Фрей стига до заключението, че по времето на късния халколит край Варненските езера е съществувал морски търговски център (9).

Това са накратко изброени свидетелствата за оживена морска търговия в епохата на късния халколит. И О. Фрей, и Д. Чапмън са категорични в оценките си, че Варненският регион с дълбокия си и удобен залив и с многобройните си наколни селища се превръща в истински морски транспортен център за търговия на сол, медни и златни изделия, ценни каменни и кремъчни породи и още по-ценните егейски миди спондилус и денталиум. Данните, които археологията

предлага в това отношение са многобройни, разнопосочни и неопровержими. И за нас е особено любопитно как те намират отражение в митологията не на който и да е друг народ, а в митологията на волжките българи.

Съгласно „Сказание за дъщерята на хана“, някога алпът на разбойниците и крадците Куян решил да открадне едно от всевиждащите очи на всемогъщия алп Барис. След като напил страшния Барис и той заспал, Куян наистина откраднал окото му и го скрил в една торба. То обаче изгорило торбата, паднало на земята и я разтопило в лава, пробило я надълбоко и в бездната я разляло в златен кладенец. Никой обаче не знаел къде се намира той. Затова, когато на Куян му се приискало да забогатее, той не тръгнал да търси Златния кладенец, а решил да открадне кораба на праведния Нау (Ной) от връх Субаш, където останал след потопа. Измамникът накарал хората да го смъкнат в Черно море и там го продал. По-късно обаче, когато той след срещата си със страшния алп Барис под речното корито на Днестър се покаял и вразумил, Бог му простил греховете, благословил го с прозвището Кук, т.е. „свещен“ и го направил алп на търговците, придавайки му образа на огромен камък – Таш-Баш, т.е. Каменна глава с чаша (10).

Няма да споря, митът за това как алпът на разбойниците Куян се превърнал в алп на търговците Кук Куян, е повече от странен. Той обаче е и твърде любопитен. На първо място с легендата за първото злато и Златния кладенец. Но също и с развитието, което бележи алп Куян, превръщайки се от алп на крадците и разбойниците в благородния Кук Куян. Защото в него прозира дълбока житейска истина, трудно разбираема за човешкия ум и представи, като златото с неговия блясък бива свързано с измамата и грабежа, с тайната, алчността и безчестието.

По-важното в случая е, че митът свързва в едно легендата за потопа и библейския Ной с Черно море и корабоплаването в него. Хвърля светлина върху появата на първото злато и най-ранната търговия, която се оказва не само морска, но

и конкретно в Черно море. И забележете, докато събитията се развиват скоро след потопа и са в Анатолия, Куян си е чист разбойник. Едва по-късно, в земните пукнатини под Днепър, т.е. в земите на Северното Черноморие, той израства в мирния алп на търговците. Не ви ли напомня това за морската търговия на центъра Варна със земите от северното Черноморие – Днестър, Буг, Приазовието, Дон и Волга? Но и още нещо, тук Господ му дал облика на огромна каменна глава. Така появата на търговията се съпътства с появата на първите мегалити и това става скоро след потопа в Черно море и явно ни връща в епохата на балканския халколит.

Всичко това научаваме само от един мит. Научаваме го днес, но се е случило по времето на първото злато и най-ранната търговия. Може ли тогава някой да отрече, че това време е безвъзвратно изгубено за човечеството? Не са ли това следите на златната цивилизация Варна? С нейното злато, с нейните кораби и корабоплаване в Черно море? Времето, когато първите търговци изместват от сцената старите морски разбойници. И когато търговията заема мястото на водещ икономически фактор и се издига дотам, че да бъде вменена във верските представи на човека и мегалитната култура? Оценката ни може да е неочаквана и за някои пресилена. Тя обаче е обективна, защото почива на многобройните археологически свидетелства. И едва днес, когато разполагаме с тях, можем да разгадаем легендата за алпа разбойник. Затова досега тя е стояла безмълвна и никой не е проявявал интерес да я разчете.

Това по отношение на далечните търговски контакти на цивилизация Варна. И ние виждаме, че дори и само те дават достатъчни основания да говорим за културни влияния, които центърът Варна е излъчвал надалече, из цяла Европа. За това свидетелстват и модата със скъпоценните егейски миди, и разпространението на златни и медни изделия. Но заедно с това и разпространението на мегалитната култура,

тръгнала от нашите земи. За да разберем последното, нужно ни е да се запознаем със събитията, съпътствали края на цивилизация Варна и на цялата халколитна култура в Източните Балкани.

Без да навлизаме надълбоко в темата, достатъчно е да кажем, че днес все повече изследователи се обединяват около идеята за съзнателното и доброволно напускане на родната земя от нейните обитателите. Авторите не са единомисленици и предлагат различни конкретни причини, но това не е най-важното за нас. Интересно е да кажем, че по подобен начин изчезва мегалитната култура на Британските острови III-II хил.пр.Хр. Но разкопките на сензационното Гьобекли тепе в праисторическа Анатолия свидетелстват, че то също е било напуснато от своите обитатели и те са го заринали с пръст, превръщайки го в могила.

Ана Радунчева е може би първият изследовател, обърнал внимание на самоволната ликвидация на разцъфналата халколитна култура по земите ни и тя изрично подчертава, че това в случая с културата Варна е станало по морски път. Дори предлага снимките на глинени модели на лодки с по десетина пасажера от ранната бронзова епоха, открити по крайбрежието на Близкия Изток, с каквито тя предполага, че е станала миграцията от Черно към Средиземно море (11). И това е особено интересно, защото ни дава възможност да проследим станалата по морски път миграция на мегалитната култура.

Известна особеност при разпространението на мегалитната култура е, че то става винаги в крайбрежните зони или по острови и колкото по-навътре в сушата прониква тя, толкова по-редки и по-малки по размери стават мегалитните паметници. Дори за т.нар. „хора от мегалитите“ се заговори като за специален безименен народ – морски мигранти-нашественици, наричани „майстори на керамиката с нарезки“ или Grooved Ware People, поради изработваната от тях керамика с нарезки (12). Тя възниква за пръв път по нашите земи около средата на халколита и

бележи връх към края на епохата. Появата ѝ е резултат от настъпилите обществени промени, следствие от налагането на металургията, занаятите и търговията. Издигане ролята на мъжа в обществото и налагането на патриархата водят до развитие и във верските представи на хората и замяната на първоначалния култ към Великата богиня-майка с вярата в Равнопоставениците (Паредрите). Така редом с Великата богиня-майка застава и нейният първороден Син, който ѝ става и съпруг. А техният свещен брак поражда цялата нежива материя и живата природа на земята и на небето. И най-важното – тя поражда и властта, царската власт и самия цар. Затова той е „от Бога поставен владетел” и е представян за Син на самия небесен Бог.

Именно тези верски представи отразява мегалитната култура, давайки израз на Свещения брак на Великата богиня-майка и нейния Син. Това са обективните основи, върху които тя възниква. Затова е толкова разпространена, буквално по целия свят, колкото и ирационална да изглежда на пръв поглед. Затова е толкова жизнена, трайна и неунищожима, и възникнала веднъж на Балканите, тя периодично, на вълни през хилядолетията залива и най-отдалечените краища на света. Дори само това да беше, ние уверено можем да приемем, че халколитната балканска култура и цивилизация Варна не само са се състояли, но са дали обилен плод, че не са загинали с техния край, а са се разпространили надалече, разнасяйки своите представи и достижения, своята култура, а с това и модата с мегалитите. И тъкмо защото е морска култура, разпространението на мегалитите тръгва по морски път. Затова на първо време ги откриваме по цялото Средиземноморие, а след това и по атлантическото европейско крайбрежие.

Представа за движението на мегалитната култура предлагат данните от тяхното датиране. Така например мегалитите в Малта, Испания и Португалия са от времето на цивилизация Варна и в следващото хилядолетие. Наскоро след това тя се открива

на полуостров Бретан и в Нормандия, по френското атлантическо крайбрежие, а още по-късно и на Британските острови с удивителните Стоунхендж и Нюгрейндж. И едва след това тази култура се появява и по останалите континенти, за да обиколи света.

Важно е да отбележим, че освен мегалитите, от земите ни курс към средиземноморието поема и изграждането на наколни селища. За пръв път те се появяват в дълбокия Варненски залив, а малко по-късно и при Созопол. И това са единствените засега известни халколитни подобни селища. През ранната бронзова епоха такива се появяват отново по северното и южното ни крайбрежие, а след това и по егейските острови и малоазийското крайбрежие. Това нагледно показва пътя на придвижване на тази своеобразна архитектура в праисторическия свят (13).

Пак същия път може да проследим и тръгвайки по следите на известните скални графити на итифаличните антропоморфни адоранти – фигурки, типични за епохата на халколита. Интересното в случая е, че най-ранните петроглифи намираме по скалите на Каспийско море (Гобустан, Азербайджан), в Добруджа на хамангианците (Трушеци, Румъния) и по стените на нашата Магура. По-късно концентрацията им нараства (близо 2/3 от всичките) в района на Средиземноморието: на о. Сардиния – на три места, в Италия и областта на Алпите, в Испания – на две места, Португалия и в Тахтания – Сахара. Така придобиваме впечатлението, че зародили се за пръв път в Прикаспието, те преминават на Балканите, откъдето проникват из средиземноморския свят, за да достигнат Атлантика и чак до Скандинавия (Норвегия) (14).

Това по отношение на итифаличните антропоморфни адоранти, но наред с тях и още по-многобройни са петроглифите с антропоморфни адоранти въобще (мъже и жени). В случая неприятното е, че те не са така точно датирани и със сигурност ги откриваме и в епохата на ранния бронз. У нас такива изобилстват освен в Магурата, но и в

пещерата Байлово, Софийско. По-важното е, че ги откриваме изрисувани и на т.нар. „рогати” кораби в Египет. Това обстоятелство позволява да проследим и самия произход на „рогатите” кораби, появили се за пръв път в Каспийско море. За жалост досега по нашите брегове и в района на Черноморието сигурни следи от „рогати” кораби не са открити, ако изключим фигурите, наподобяващи платноходи, върху златната паница от гроб № 4 на Варненския некропол. Тъкмо поради това проследяването на сюжета с адоранти се оказва твърде ценен.

Забележете, „рогати” кораби и итифалични адоранти се появяват по Каспийското крайбрежие в епохата на халколита (15). У нас и в Румъния попадаме на итифалични и неитифалични адоранти, датирани за халколита и бронзовата епохи. А по поречието на Нил намираме „рогати” кораби с неитифалични адоранти от времето на преддинастичен Египет (около 3100 г. пр.Хр.) (16). Обобщавайки получената картина установяваме, че тя се развива във времето по две линии. „Рогатите” кораби от Каспийско море хилядолетие – хилядолетие и половина по-късно се появяват и по Нил. И ние само по пътя на логиката можем да кажем, че за да достигнат Нил, трябва да са минали през Черно море. Защото засега липсват сигурни следи от такива в Черно море. Но все пак налице е необходимото условие – морската връзка между Каспийско и Средиземно море. А тя е възможна единствено с посредничеството на Черно море.

Втората линия на проследяване са фигурките с адоранти. По Каспийското крайбрежие те са от итифаличен тип. На Балканите са итифалични и неитифалични, като първите могат да се проследят и в Средиземно море. Малко по-късно по Нил се появяват „рогати” кораби с неитифалични адоранти и това позволява да проследим както развитието на мотива с адорантите (от Каспийско към Черно и Средиземно море), така и пътя на „рогатите” кораби от Каспийско море към поречието на Нил. Казах,

че досега в Черно море такива не са открити и тъкмо поради това общата картина е особено важна, защото тя чертае обнадеждаващи перспективи. Да не говорим, че се оказва в синхрон и от казаното за наколните селища, разпространили се по същия път, по същото време (халколит/ранен бронз) и в същата насока (от Черно към Средиземно море).

Струва си да допълним с мотива „слънчева ладия”. У египтяните тя наподобява по външен вид „рогатите” кораби (17). А като мотив той за пръв път се появява по нашите земи, още от времето на късния неолит, т.е. повече от 2000 г. преди появата му по поречието на Нил (18).

Подчертан интерес към въпроса за културен импулс от морската цивилизация Варна към Източното Средиземноморие и долината на Нил повдигат и данните за хората, ползвали „рогатите” кораби. Оказва се, че по външен вид те расово са се отличавали от местното по-мургаво население. Имали европиден вид, били по-светли, с прави носове, цели бради, косите им сплетени на плитки, а на поясите им висели колани с опашките на вълци или кучета.

Освен тези преки данни за наличието на пришълци от Средиземно море, проникнали по Нил в Горен Египет, налице са и други свидетелства от митологията. Споменахме за балканския произход на мотива „слънчева ладия”. Наред с него и слънцебога Ра, египетският пантеон показва, че една немалка част от египетските божества, особено тези свързани с познанието, културата и верските представи са с чужд, външен произход. Като например, Тот – богът на мъдростта, писането и смятането, създал целия интелектуален живот в Египет, имал отношение и към календарните представи на египтяните и носил прозвището „владетел на времето”, но и „владетел на чуждоземните страни” (19). Същото може да се каже и за неговата съпруга – Маат – богиня на реда и истината. Още повече, че тя била дъщеря на Ра, а в името ѝ не е трудно да се различи индоевропейския корен на думата

„майка”. Син на слънцебога Ра бил и Хор Бехдетски (Бехдет – нелокализиран град в Делтата на Нил), изобразяван заедно с баща си на борда на слънчевата ладия. Той бил считан за покровител на царската власт и фараоните били наричани „служители на Хор”. Приема се, че борбите, свързани с Хор, отразяват войните за обединение на Горен и Долен Египет в преддинастичния период от края на IV хил.пр.Хр. (20). Чужд произход има и Хонсу – богът дете, също свързан с времето и броенето и затова някъде отъждествяван с Тот. Още повече, че и двете тези божества били свързани с луната (21). Тук могат да бъдат обсъждани и някои други образи от египетския пантеон, като черното диво куче Анубис (чакал) и брат му бикът Бата, но това съвсем не е най-важното. Защото много по-интересни са данните за преки паралели в сферата на познанието, които Х. Смоленов и Х. Михайлов разкриха в наши дни.

Така например авторите показваха, че единицата за дължина, използвана в Египет – т.нар. „царски лакът” има за прототип диаметъра на златната паница от гроб № 4 на Варненския некропол (52,36 см), а редица други от артефактите са нейни кратни. Така те посочиха, че еталоните (метрични и ъглови), използвани при строежа на Хеопсовата пирамида имат „варненски” произход, като посочиха и местния еталон в лицето на каменната плочка от Абидос (ок. 3100 г.пр.Хр.) (22).

Освен метричния еталон, влияние на културата Варна може да се види и по отношение входа на пирамидата, ориентиран на север (23). Защото северната ориентация много преди Египет се налага по нашите земи с появата на кроманьонидите-протоиндоевропейци в Добруджа и Североизточна България от края на неолита и през халколита, като се свързва с културите Хаманджия и Варна (24).

Не бива да подминаваме и явните паралели, наблюдавани между някои от златните артефакти от Варненския некропол и определени образи от египетската

митология. Такива са например златните телци от гроб № 36 и египетския Апис – бог на плодородието с облика на бик. Той бил смятан за душата на бог Ра, но и на Птах. Затова и в много от бронзовите статуетки на бога, между рогата му е поставян слънчевия диск. Но наред със златните телци паралел предлагат и златните фалоси от царския гроб № 43 и този на съживения бог Озирис. Още по-неочаквани паралели предлагат и две от каменните колони от Централната група от мегалитния комплекс Побити камъни. Видимо те са оформени като мъжко и женско лица и особеното е, че двете фигури са представени еднооки или със затворено едно от очите си. При мъжката фигура е затворено дясното око, а при женската – лявото. Най-странното е, че по същия начин хилядолетия по-късно са изобразени и двойката Ехнатон и съпругата му Нефертити. И тук фараонът е със затворено дясно око, а прочутата красавица е със затворено ляво око – особеност, която Морис Котерел обяснява с различия в психофизиологията между мъжа и жената (25).

Същият автор разкрива и друг показателен паралел, този път между артефакти от Варненския некропол – царския гроб № 43 и гробовете на египетския фараон Тутанкамон (1333-1323 г.пр.Хр.) и владетеля на маите Пакал (около 750 г.) Като се възползва от описания от М. Котерел паралел между броя артефакти, открити в гробовете на последните двама, Георги Велев разкрива същата зависимост и при Хероса от Варненския некропол, позовавайки се на броя златни мъниста в четири от общо осемте нанизата на варненския Херос. А тези числа: 11, 26, 36-37 и 71-72, колкото и да изглеждат случайни, на практика се оказват свързани с продължителността в цикличността на известни астрономически периоди (26).

Неподозирани културни връзки между халколитните Балкани и древен Египет разкрива в работите си и изследователят Стефан Гайд. Независимо от изказаните резерви и критики, опитът му да разчете популярните плочки от Караново, Търтария,

Челаре и Градешница с помощта на египетското йероглифно писмо (27) е безспорно перспективен и работата би следвало да бъде продължена. И дори разширена с включване в обекта на изследване наред с известните керамични плочки и огромното количество знаци, поставяни върху битовата и декоративна керамика, тъй както съм документирал тези възможности (28).

Както се вижда, изброените примери на видими паралели между културата Варна и на тази в Египет са толкова многобройни и разнообразни, че уверено можем да приемем наличието на връзка между двата региона, независимо от отдалечеността им – географска и във времето. Но с това наблюдението ни не привършва, защото подобна връзка се открива и между културите Варна и на древна Месопотамия. По-подробно темата разгледах в книгата си „Халколитната цивилизация Варна” (2014 г.) и поради тази причина тук само накратко ще я маркирам.

Интересни паралели предлага образът на убаидския бог Енки, проникнал дълбоко из цялата шумерска култура, корените на когото откриваме на Балканите. На първо място казаното намира потвърждение в божествения знак на Енки, открит върху плочката от Търтария (Румъния). Тя е датирана за късния халколит и освен този знак съдържа и други не по-малко странни знаци, известни ни от шумерското писмо. Интересното в случая е, че тя е с хилядолетие по-стара от най-ранните шумерски текстове и изследователите дълго време не смееха да се произнесат. Натрупалите се данни обаче внесоха яснота и днес всички са уверени в очевидното.

Втора препратка към балканския произход на шумерския бог Енки ни предлага образът на човека-риба върху каменни стели от Лепенския вир край Белград. Защото подобни рибо-човеци са добре известни в шумерската митология и се наричат „кулулу”. Но по-важното е, че и самият Енки е

представян с такъв образ и с две глави – рибя и човешка.

На трето място, към Балканите водят следите и на свещения Дилмун – родината на Енки. Известна вавилонска карта на света, изобразена върху дъното на керамичен съд свидетелства, че древните шумери заселват Двуречието, идвайки от северозапад. От друга страна, най-ранният шумерски календар води произхода си от територии с 45-48 градуса северна географска ширина. Тогава страната Дилмун се оказва някъде по северозападното Черноморско крайбрежие и това за пореден път документира балканските корени на бог Енки. До същия извод води и опитът да проследим и локализираме пътешествието на героя Гилгамеш (Билгамеш) до шумерския Утнапищи в Дилмун – страната на безсмъртните. Да не забравяме и култовия храм на бог Енки при с. Гърло, Брезнишко, независимо че е датиран за II хил.пр.Хр.

Паралел с варненски произход се долавя и в образите на боговете Енлил и Енки, представяни в шумерската митология като рогатия бик Енлил („великия див бик” или „небесния бик”) и неговият син – бичето Енки. Защото в тяхно лице не е трудно да открием златните бик и биче от гроб № 36 на Варненския некропол. А белезите върху тях, както установиха Х. Смоленов и Х. Михайлов, ги определят категорично като културни герои, носещи в себе си тайното познание. Същото се отнася и до шумерските демиурзи Енлил и Енки, дали знанията на хората (29).

Дотук разгледахме цяла поредица културни паралели, свидетелстващи за влиянието на цивилизация Варна върху по-късните култури в Египет и Двуречието. Споменахме за разпространението на мегалитната култура из Средиземноморието и Западна Европа. По-задълбочените изследвания показват, че култура Варна е излъчвала цивилизационни импулси и към много по-далечни земи. Проследявайки миграцията на свещените знания от района на западното Черноморие по посока на изток, Х. Смоленов и Х. Михайлов обръщат внимание

на любопитните структурни паралели на нефритовите „идоли“ от Хонг-шан, Китай, с костните „идоли“ от културата Варна. Оказва се, че и едните, и другите носят в себе си идеята за Златното сечение, числото Φ (на Фибоначи) = 1,618 и странния ъгъл 82,25 градуса, но тези от Варненския некропол са от V-то хил.пр.Хр., докато китайските са от IV-то хилядолетие и са с 1000 г. по-късни. Освен тая чисто познавателна страна, заложена в структурата на двата типа „идоли“, те биха могли да имат и определено приложно значение. Така, по мнението на двамата автори тези „идоли“ могат да служат за бърза ориентация в пространството, за измерването на ъгли и движението по азимут, а също и като навигационни средства за ориентация по небесните тела (30).

Културните импулси, излъчвани от цивилизация Варна откриваме и още по-надалече, като прекосяват цяла Азия и достигат до японските острови. Тук културата „дзюмон“ се слави като една от най-ранните керамични култури, известна още отпреди 7000 години и дори по-ранна от неолитната керамика в Анатолия. Най-любопитното в случая са видимите паралели с керамиката тип „Варна“ и по-конкретно с „рогатите“ модели чаши, купи и гърнета, украсени най-отгоре, до входа на отвора с по четири декоративни изпъкналости, наподобяващи по формата си рогата на животно (31).

Сигурен съм, че това съвсем не е пълната картина на търговските контакти и културни следи, оставила след себе си цивилизация Варна. Те се откриват още докато е жива и ние виждаме как тя влияе върху културата на множество близки и далечни региони на европейския континент. И това е напълно естествено. Ако оставим настрана модата с мидите, заливала Европа в продължение на хилядолетие и половина и изчезнала отдавна, то едва ли някой може да оспори, че металургията има съвсем друга съдба. Зародилата се в Източните Балкани металургия на медта достига апогея си в центъра Варна и първоначално се

разпространява в Източна Сърбия и Трансилвания, излиза от полуострова и тръгва да шества по света. И дори само това да отчетем, няма как някой да отрече, че цивилизация Варна не е оставила следи след себе си. Още по-видими стават нейните следи, допълним ли към казаното и металургията на златото. Затова всякакви приказки за цивилизация Варна като за някаква „несъстояла се цивилизация“ са напълно несъстоятелни. И това без да имаме предвид казаното за далечните ѝ и късни културни влияния, които откриваме сред ранните речни цивилизации в Двуречието, Египет и Китай. Тук посочих някои от по-видимите паралели. Сигурен съм, че техният брой ще нараства, превръщайки хипотезата във всепризната теза. Както съм сигурен, че е въпрос само на време и последните съмнения относно същността, мястото и ролята на цивилизация Варна в световния исторически процес да отпаднат завинаги. А с тях и всякакви недоносчета и недомлъвки от рода на „несъстоялата се цивилизация“. Просто защото тя точно като цивилизация се е състояла. Защото всички ние сме нейни потомци и живеем в цивилизация, произлязла от халколитната цивилизация Варна.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Попов**, Светлозар. Халколитната Цивилизация Варна, Варна, 2014, 77-103.
2. **Кларк**, Галя. Изгубеният сват на прадедите ни от Варна. 2010 г. представи златното халколитно съкровище в Европа и Америка. www.spisanie8.bg/публики/история/307-изгубеният-свят-на-прадедите-ни-от-Варна.html. 18.01.2011.
3. **Манолакакис**, Лоранс. Функцията на големите пластини от Варненския некропол. – Археология, 2002, № 3, с. 5, 15.

4. **Костов**, Руслан. Археолинералогия на неолитни и халколитни артефакти от България и тяхното значение за гемологията. С., 2007, с.52-59,66-77.
5. **Николов**, Васил. ... 2010, с.7; **Тодорова**, Хенриета. Каменно-медната епоха в България, С., 1986, с. 163.
6. **Тодорова**, Хенриета. ... с.11-14; **Кларк**, Галя ... ; **Венков**, Веселин. По пътя на спондилуса. Варна, 2013, с. 5.
7. **Никитов**, Стефан. Древните цивилизации 2. С., 1983, с. 7.
8. **Иванов**, Иван. Варна и раждането на европейската цивилизация. – В: **Иванов**, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. С., 1997, с. 19; **Тодорова**, Хенриета. ... 1993,14-19.
9. **Николов**, Васил. ... 2010, с. 7.
10. **Бащу**, Микаил. Сказание за дъщерята на кана. С., 1997, куп. 276-299, 763-768, 964-965, 1322-1327.
11. **Радунчева**, Ана. Разкопки и проучвания. – В: БАН, АИМ, кн. XXXII, 2003, 143-144,292.
12. **Никитов**, Стефан. ... с. 78; **Фол**, Валерия. Мегалити и скално изсечени паметници в Древна Тракия. С., 2000, с. 15; **Найт**, Кристофър и Робърт Ломас. Машината на Уриел. С., 2006, 150-151, с. 154, 180-189.
13. **Лазаров**, Михаил. Древното корабоплаване по Западното Черноморие. Варна. 2009, с. 31.
14. **Стойчев**, Тодор. Халколитни изображения на пещерата Магура, България. – В: Годишник на Департамент Археология. Нов български университет, Т.1, 1994. 307-319.
15. **Gallagher**, R. (2002). Cart Ruts and stone Circles: Azerbaijan International. http://azer.com/aiwed/categories/magazine/ai_folde r/103_articles/103_cart_ruts.html
16. пак там.
17. **Ра**. – Мифы народов мира (МНМ). Москва, 1980-1982. Т. 2, 358-360.
18. **Радунчева**, Ана. Праисторически богове и митове и връзката им с някои вярвания на древните гърци. – В: Годишник на Департамент Археология – НБУ, Т.1, 1994, с. 31.
19. МНМ. **Тот**, Т.2, 521-522.
20. МНМ. **Гор**, Т.1, 310-311.
21. МНМ. **Хонсу**. Т.2, с. 595.
22. **Смоленов**, Христо и Христо Михайлов. Тайното знание на Черноморската Атлантида. София, 2010, с. 21, 23-24, 27, 89, 102-105.
23. **Никитов**, Стефан. ... с.66.
24. **Тодорова**, Хенриета. Къснонеолитният некропол край град Девня, Варненско. – В: ИНМВ, ТVII, 1971, с. 18; **Иванов**, Иван. Раннохалколитни гробове до град Варна. – В: ИНМВ, 1978, с. 81, 84; **Тодорова**, Хенриета. Културата Варна в Добруджа. Етнокултурно съдържание, генезис и историческо място. – В: Добруджа (2), 1992, с. 43; **Тодорова**, Хенриета. Каменно-медната епоха в България. С., 1086, 195-196; **Джагфар тарихы**. Т. I, Оренбург, 1993, с. 366.
25. **Велев**, Георги. Посланието Побити камъни. Варна, 2011, 40-47.
26. пак там ... с. 31-34.
27. **Гайд**, Стефан. Тракийското писмо декодирано I. С., 2006. 47-53; **Гайд**, Стефан. Тракийското писмо декодирано III. С., 2007, 31-73.
28. **Попов**, Светлозар. ... с. 132.
29. пак там ... с. 219-227, 229-230.
30. **Смоленов**, Христо и Христо Михайлов ... с. 83-87.
31. пак там ... с. 141-142.

За контакти:
д-р Светлозар Попов
sv_popov@abv.bg